

Ahmet Besim Atalay (1882–1965)

Önceleri adı Ahmet Besim adını kullanmış ancak 1917 yılında ismine “Atalay” kelimesini eklemiştir. 1934 yılında **Soyadı Kanunu**'nun ardından ise bu kelimeyi soyadı olarak kullanmıştır. Ahmet Besim Atalay 1882-1883'de Uşak'ta doğmuştur. Babası Demirci İnce Mehmed Çavuş, annesi Alime Hanım'dır (Annesinin adı bazı kaynaklarda “İlmiye” ya da “Halime” olarak geçmektedir. Ancak 7 dönem milletvekili olarak görev yaptığı Meclisin hazırladığı *TBMM Albümü*'nde ise “Alime” olarak verilmiştir.). On yaşında iken sıtma hastalığından babasını, İstiklal Harbi yıllarında Yunan mezalimi nedeniyle annesini kaybetmiştir. İptidaî okulu ve Rüşdiye'yi bitirmiş ardından Boduroğlu Medresesi'nde 9 yıl öğrenim görmüştür. Ancak yaşı küçük olduğu gerekçesiyle hocası ona icazet vermemiştir. Bu olaydan sonra medreselere bakışı önemli ölçüde değişen Atalay, 1905 yılında İzmir'e gitmiş ve Ramazan aylarında Hisar Camisinde vaazlar vermiştir. 1908 yılında İstanbul'a gidere köğrenimine burada devam etmiştir. Kadı Mektebi'ne (Mekteb-i Nüvvâb) giremeyen Atalay, 1909 yılında Şehzâde Camisinden icazet almıştır. Aynı yıl girdiği Darü'l-Muallimîn'den 1910'da mezun olmuştur. 1910-1919 yılları arasında Konya, Trabzon ve Ankara Darü'l-muallimîn Mekteplerinde, İstanbul Darüşşafaka'da öğretmen ve idareci olarak bulunmuş, Maraş, İçel ve Niğde'de Maarif Müdürlüğü yapmıştır. Şehirdeki Rumların şikayeti üzerine Maarif Vekili Ali Kemal tarafından Niğde Maarif Müdürlüğü görevinden alınca Uşak'a geri dönmüş ve ticaretle uğraşmaya başlamıştır. İçel'de görev yaptığı sırada Silifke'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Uşak'ta direnişi destekleyen çalışmalar yapmış ve Kurtuluş Savaşı'na desteği arttırmak amacıyla camilerde vaazlar vermiştir. Gelenbevi Said Bey'in Maarif nazırı olması üzerine altı ay sonra İçel Maarif Müdürlüğü görevine dönmüştür. Meclisin açılışından itibaren TBMM'de 7 dönem aralıksız milletvekili olarak yer almıştır. Milletvekilliğinin yanı sıra 12 Haziran 1920'de **Maarif Vekaleti** Hars Müdürlüğü ve Orta Tedrisat Müdür Vekilliği de yapmıştır.

Atalay 1928 ile 1930 yılları arasında İlk Dil Encümeni'nde görev yapmıştır. 26 Eylül 1932 tarihindeki I. Türk Dil Kurultayı'nda Merkez Heyeti Muhasibi olmuş ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nde (**Türk Dil Kurumu**) yaklaşık 18 yıl merkez heyeti üyesi olarak hizmet etmiştir. 1937-1942 yılları arasında **DTCF**'de Farsça Profesörlüğü, 1938-1939 yılları arasında ise Polis Enstitüsü'nde Farsça öğretmenliği yapmıştır. Politikalarından duyduğu rahatsızlık nedeniyle Türk Dil Kurumundan ayrılmıştır. Arşiv ve kütüphanesindeki 3946 adet kitap ve 1375 adet süreli yayını **Millî Kütüphaneye**, 1883 parçadan oluşan arşiv koleksiyonu ise **Etnografya Müzesi**ne bağışlamıştır. Bu bağış dolayısıyla Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Besim Atalay Armağanı 1962* adıyla bir risale yayımlamıştır.

Çok yönlü bir kişiliği olan Besim Atalay, öğretmen, siyasetçi, Türkçü, halkçı, dilbilimci ve şairdir. Besim Atalay, ileri düzeyde Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. 1947 yılında çok kısa süren bir evlilik yapmıştır. Şeker, kalp ve romatizma gibi sağlık sorunları yaşayan Atalay, 7 Kasım 1965 tarihinde, Ankara'daki evinde 83 yaşında vefat etmiştir.

I-V-VI ve VII. Dönem TBMM'de Kütahya, II-III ve IV. Dönem TBMM'de Aksaray milletvekili olarak Mecliste 7 dönem, 26 yıl (32 *yasama yılı*) görev yapmıştır. 1920 yılında Rusya'ya gönderilen sefaret heyetinde yer almıştır. TBMM'nin 23 Mart 1925 tarihli oturumunda Millî Mücadeleye olan hizmetlerinden dolayı yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. 1944 yılında bir akademisyene onur kırıcı, aşağılayıcı davranışta bulunma suçlamasıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılması gündeme gelmiştir. Muhtelif tarihlerde TBMM İktisat Encümeni (10 yıl), Kütüphane Encümeni (8 yıl), Ticaret Encümeni azalığı (5 yıl), Maarif Encümeni (3yıl), Layiha Encümeni (1 yıl), Dahiliye Encümeni (1 yıl), İrşat Encümeni (1 yıl) ve Muavezenei Maliye Encümeni (1 yıl) azalıkları, Maarif Encümeni Mazbata Muharrirliği ve Maarif Encümeni ile Kütüphane Encümeni reislikleri görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca Divanı Riyaset Katipliği üye,

Memurin Muhakemat Tetkik Heyeti ve Encümeni, Teşkilatı Esasiye Encümeni, Maarif Encümeni aza seçimleri ve Koçgiri'ye gönderilecek tetkik heyeti seçimi rey tasnif heyetlerinde yer almıştır. Atalay'ın tespit edilmiş 35 kanun teklifi, değişiklik, yeterlilik, temenni, itimat ve sual gibi içeriklere sahip 113 takriri, 36 sözlü suali ve 316 meclis konuşması vardır.

Atalay'ın kanun teklifleri **Mustafa Kemal Paşa**'ya gazilik unvanı ve mareşallik rütbesinin verilmesi, Millî Mücadele'ye emeği geçenlere İstiklal Madalyası takdim edilmesi, düşman mezaliminin tespiti, yabancı kelime taşıyan şehir adlarının değiştirilmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya "*Atatürk*" soyadının verilmesi, Kanunların sade ve açık yazılması, **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**'nda değişiklik, seferberlik sırasındaki yolsuzlukların cezalandırılması, Evkafı Celile ve Piri Paşa Vakıflarının devlet tarafından yönetilmesi, Darümuallimlerin kapatılması ve sultanilerin idadiye dönüştürülmesi, Halk ve Avam gazetelerinin neşri, dilencilik men edilmesi, Köy Hocası ve Sebilürreşat mecmualarının köylere kadar dağıtılması, İdarei Ankara'da bir mehterhane kurulması, taşra Darülhilafe Medreselerinin kapatılması ve İlahiyat okullarının açılması, halı dokumada kullanılan bazı maddelerin ihracının yasaklanması, Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu, Umumiye Vilayet Kanunu, Bahriye Vekâletinin kurulması, Etilen boyalarının ithalatını yasaklanması, gibi konuları kapsamaktadır.

Meclis konuşmaları başta Türkçenin korunması, Dil Devrimi, kanunların yazımında Türkçe'nin kullanımına özen gösterilmesi, bazı kelimelerin anlamı ve yanlış kullanımı, İstiklal Marşı'nın yazımı için verilecek para ödülü, Türk Dili Tetkik Cemiyetine bütçeden ayrılan ödenek miktarı, Soyadı Kanunu, Atatürk'ün vefatı, 150'liklerin affı, Cumhuriyet rejiminin fazileti, Osmanlı adının millet adı olarak kullanılması, milletvekillerinin seçiminde Türk olmalarına dikkat edilmesi, Türkiye'ye gelen Türk olmayan mülteciler, Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi, Türkiye Afganistan dostluğu, Bağdat Demiryolu, Harbiye talebelerine verilecek maaş, Ankara'nın başkent olması, Balkanlarda Müslümanlara yapılan mezalim, Meclis binasına yapılan harcamalar, Tuz Vergisi, gümrükler, istimlak meselesi, madenler, yatılı köy okulları, memurların avukatlık yapması ve yerli mal kullanımının teşvik edilmesi, fıkıh ve içtihadı dair meseleler, Meclis Dahili Nizamnamesi, Gümrük Tarife Kanunu, yeni alfabeye basılan kitap sayısının artırılması, her vilayete muallim mektebinin açılması düşüncesi, zirai durum, İstanbul'a getirilen un, şeker stokları ve Uşak Şeker Fabrikası, ithalat ve ihracata dair hükümetin aldığı tedbirler, Seyri Sefain İdaresinin faaliyetleri, Medeni Kanun, İcra Kanunu, Matbuat Kanunu, Tütün İhisarı bütçesi, ormanların ve kuşlarının korunması, idam cezası, Uşak ve Türkiye'nin iktisadi vaziyeti, Türk musikisi ve mimarisi, keçi sayısının azaltılması, bazı kanunlardaki tuhafıklar, büyükşehirlere çalışmak için gelen mevsimlik işçilerin sorunları, Darüleytamların yeniden açılması, memurların ve ordu mensuplarının olağanüstü zamanlarda mal edinmeleri, konutların depreme dayanıklı inşa edilmeleri, aşiretler ve göçebeler, Devlet Demir Yolları ve benzeri konular yer almıştır.

Takrirleri genel olarak Türkçeye önem verilmesi, milli sanatlara ayrılan ödeneğin artırılması, Mısır'ın istiklalinin tebrik edilmesi, bazı resmi kurumların lağvedilmesi, Gedus Ormanları, zabıt ve nefer maaşları, Aksaray ve Akşehir'in liva olması, Evkafın ıslahı, mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile Bahriye Vekaletinin kurulması, kurulması, İmar ve İskan Kanunu, Mükellefi Askeriye Kanunu, Ankara'da görev yapan memurlar, keçilerden alınan vergilerin artırılması, yoksul çocukların öğrenimlerinin ücretsiz devam etmesi, Vekalet binalarının taahhüt sürelerinin uzatılması ve Maarif Vekaleti binası, Toprak Mahsulleri Vergisi, Teşkilatı Esasiye Kanunu, Umum Müdürlük Bütçe Kanunu, çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocaklarının kurulması konularındadır. Sözlü sualleri ise Divanı Lügati Türkün tercümesi için para alan kişiler, maden işlemek için kurulacak fabrikalar, Ziraat Bankası, Seyri Sefain Vapurları, Dahiliye Vekaletinin bazı ödemeleri, muhtarların mühürleri, Koçhisar ve Samanpazarı yolları ve yasama faaliyetlerine katılmayan milletvekilleriyle

alakalıdır.

Besim Atalay ister Meclis konuşmaları olsun ister diğer Meclis faaliyetleri olsun daima tarih, dil ve kültür alanlarında Türklük duygusunu ön plana çıkarmış ve bu konuda farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.1 Eylül 1923 tarihli Meclis konuşmasında ki; *“Efendiler! Türk dili hiçbir vakitte başka yabancı bir dilden yardım dilenmeyecek kadar yüksektir. Fakat ne yapalım ki; dünkü mefküresizler dilimizin içerisine bol bol Acemce, Arapça kattıkları gibi bugünküler de bol bol Frenkçe, bilmem nece katıyorlar. Bugün dilimizi, Hükümetin siyasî kapitülâsyonlardan kurtulduğu gibi, yabancı kaidelerden, yabancı kapitülâsyonlardan kurtaramayacak olursak tam ve kâmil bir millet haline gelemeyiz”* sözleri bunun bir örneğidir.

Besim Atalay, Osmanlı'nın son döneminde hem geleneksel hem de batı tarzında eğitim veren okullarda öğrenim görmüş, gelenekselleşmiş yenilikçiliği özümsemiş bir insandır. Medreselerde klasik dinî bilgileri öğrenmiş fakat Batılı yeni düşünce, bilgi ve yöntemleri de öğrenmeye açık olmuştur Bu durum onun kültürel düşüncelerini derinden etkilemiş ve eserlerine de yansımıştır. Atalay ilk çalışmalarını dini konularda yapmıştır. Ancak klasik bir din adamı yerine modern ve yenilikçi bir anlayışa sahip olmuştur. Fikirleri bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanmış olsa da yolundan dönmemiştir. Eserleri araştırmacı kişiliği, devrimci ve Türkçü zihin dünyasının birleşimin yansımalarıdır. Düşüncelerini içindeki vatan aşkıyla Türklüğe hizmet görevi etrafında şekillendirmiş ve cesaretle savunmuştur. Vatan anlayışını *“Bu anlayışında ne siyasî sınırlar ne de coğrafi engeller bulunabilir. Nerede Türk varsa orası Türk'tür. Nerede bayrağı dalgalanmışsa orası Türk ilidir”* şeklinde ifade eden Atalay, Osmanlı'nın son yıllarında ve Cumhuriyet Dönemi'nde Türklük bilincinin gelişmesinde büyük hizmetleri bulunmaktadır.

17 yaşında iken Ahenk gazetesinde yayımlanan şiir ile başlayan Atalay'ın yazı hayatı yaklaşık 50 yıl devam etmiş, hatta vefatından sonra dahi 4 kitabı basılmıştır.1920'li yıllarda başladığı dil ve halkbilimi derleme çalışmalarıyla çok kıymetli eserler ortaya koymuştur. En ünlü eseri Atatürk'ün isteğiyle, 4 yıl süren bir çalışmayla hazırladığı *Dîvânü Lugâti't-Türk'ün* tercümesidir. İçerisinde 5600'den fazla Türkçe ismin yer aldığı *Türk Büyükleri veya Türk Adları* adlı kitabı nüfus müdürlüklerine gönderilerek soyadı seçiminde vatandaşa yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.

1911-1912 yılları arasında *“Bir Türk Kızının Vatan Duygusu, Haritalı Yeni Coğrafya-yı Osmanî, Yeni Coğrafya (İbtidaiMekteblerin 2. Senesine Mahsus), Yeni Coğrafya (İbtidaiMekteblerin 3. Senesine Mahsus), Müslümanlara Öğüd”* isimli ilk 5 kitabını Ahmet Besim adıyla yayımlamıştır.Sonraki tüm eserleri ve yazıları Besim Atalay adıyla yayınlanmıştır.*“Tan Destanı (1920) Sakarya Destanı(1921), Armağan (1923), Maraş Tarihi ve Coğrafyası(1923),Türk Büyükleri veya Türk Adları(1923),Bektaşîlik ve Edebiyatı(1924),Baş Belâları -Üç Perde Manzum (1926),Âşık Kerem (1930),Cönk -1. Defter Manzum Hikâyeler (1931),Türk Dili Kuralları (1931) Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Destan (1931), Onuncu Yıl Destanı(1933)15'inci Yıl Destanı(1938), Suna ile Çoban Hikâyesi (1939,DivanüLûgati't-Türk Tercümesi, Cilt 1 (1939), Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi, Cilt 2 (1940), Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız (1940), Türkçemizde Men-Man (1940), DivanüLûgati't-Türk Tercümesi, Cilt 3 (1941), Divanü Lûgati't-Türk Tıpkıbasımı “Faksimile”(1941),Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme (1942), DivanüLûgati't-Türk İndeksi -Dördüncü Türk Dil Kurultayı İçin Ayrıbasım(1942),Tanrı Kitabından Namaz Türeleri (1942), DivanüLûgati't-Türk Dizini “Endeks” (1943),et-Tuhfetü'z-Zekiyye fil-Lûgati't-Türkiyye (1945),Türkçede Kelime Yapma Yolları(1946),Müyessiretü'l-Ulûm-Tıpkıbasım(1946),eş-Şüzûrû'z-Zehabiyyeve'l-Kitaü'l Ahmediyye fil-Lûgat-it-Türkiyye(1949), Seng-lâh, Lûgat-ı Nevaî -Tıpkıbasım (1950), İsrâf(1950), Arapça ile Türkçe'nin Karşılaştırılması (1954), Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum (1960),Türk Dili ile İbadet (1961), Hayvan Hikâyeleri ya da Hayvanlardan*

Öğütler(1962), Kur'ân Tercümesi (Tanrı Kitabı (1962), Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü (1967), Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları (1967), Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri (1968), Abuşka Lûgatı ve Çağatay Sözlüğü (1970).

Yukarıdaki kitapları haricinde Ahenk, Köylü Gazetesi, **Türk Yurdu**, **Hâkimiyet-i Milliye**, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, Tasvir-i Efkâr, Ulus, Çağlayan, Kopuz, Çınaraltı, Bozkurt, Orhun, **Tan**, Yeni Sabah, Dünya, Tasvir, İnkılapçı Gençlik, Türk Dili, Son Posta, Türk Düşüncesi, Kızılelma, A Dergisi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Hayat Mecmuası, Yakın Tarihimiz gibi gazete ve dergilerde yayımlanmış makalesi vardır.

Recep BÜYÜKTOLU

KAYNAKÇA

ATALAY, Besim, **Türk Dili ile İbadet**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1960.

ATALAY, Besim, **Bektaşilik ve Edebiyatı**, Haz. Gürol Pehlivan, Ötüken Neşriyat, 2018.

AVCI Ramazan, "Besim Atalay"ın Maraş tarihi ve coğrafyası adlı eserinde Maraş"ın tarihine, sosyal ve kültürel hayatına ait izlenimler", **BUGU Dil ve Eğitim Dergisi**, C 2, S. 2, Artvin, 2021, s. 171-192.

BİRİNCİ, Ali. "Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri", **Türk Yurdu**, Mart 2012, s. 52-61.

ÖZ, Ahmet, "Besim Atalay (1882-1965)'ın Tanrı Kitabı Adlı Meali", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 6, S. 27, 2013,s. 428-441.

ÖZEL, Sevgi, **Besim Atalay**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1983.

Resmi Gazete, 13 Mart 1944, Sayı 5653.

TBMM Arşivi, **Besim Atalay I-II-III-IV-V-VI ve VII. Dönem TBMM Seçim Mazbataları**.

TBMM Arşivi, **Besim Atalay II. Dönem TBMM Hal Tercümesi**.

TBMM Tutanak Dergisi, **I. DönemTBMM Zabıt Cerideleri** (23.04.1920-16.04.1923).

TBMM Tutanak Dergisi, **I. DönemTBMM Kapalı Oturum (Gizli Celse) Zabıt Cerideleri** (23.04.1920-10.08.1923)

TBMM Tutanak Dergisi, **II. DönemTBMM Zabıt Cerideleri** (11.08.1923-26.06.1927).

TBMM Tutanak Dergisi, **II. DönemTBMM Kapalı Oturum (Gizli Celse) Zabıt Cerideleri** (11.08.1923-02.09/1927)

TBMM Tutanak Dergisi, **III. DönemTBMM Zabıt Cerideleri** (01.11.1927-26.03.1931).

TBMM Tutanak Dergisi, **IV. DönemTBMM Zabıt Cerideleri** (04.05.1931-23.12.1934).

TBMM Tutanak Dergisi, **V. DönemTBMM Zabıt Cerideleri** (01.03.1935-27.01.1939).

TBMM Tutanak Dergisi, **VI. DönemTBMM Zabıt Cerideleri** (03.04.1939-15.01.1943).

TBMM Tutanak Dergisi, **VII. DönemTBMM Zabıt Cerideleri** (08.03.1943-14.06.1946).

TBMM ALBÜMÜ (1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

YÜCE, Nuri, "Atalay, Besim", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 43-44.

YEŞİLÇİÇEK, Vedat-DOĞRU, Deniz, Kütahya Milletvekili Olarak Uşaklı Bir Kültür Ve Edebiyat Adamının (Besim Atalay) Meclis Konuşmalarında Dil-Eğitim Ve Kültürümüze Dair Unsurlar (1937-1941), **Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi**, S 12, Kütahya, 2016, s. 129-137.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-besim-atalay-1882-1965/?pdf=3888> adresinden erişilmiştir